

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XX

BELGRADE
1989

BALCANICA XX, Beograd 1989, 9—453.

Александар ПАЛАВЕСТРА
Балканолошки институт САНУ
Београд

МОДЕЛИ ТРГОВИНЕ И ДРУШТВЕНЕ СТРУКТУРЕ НА ЦЕНТРАЛНОМ БАЛКАНУ ГВОЗДЕНОГ ДОБА

Археолошки материјал старијег гвозденог доба на централном Балкану, иако прилично обиман, још увек не пружа довољно података за детаљније анализе структуре друштва, његове раслојености и односа који су постојали унутар тог друштва. Разлог овоме у првом реду је одсуство систематски истражених насеља, као и немогућност да се налази из гробова повежу са насељима. Исто тако, релативан недостатак већих некропола са гробовима различитог богатства, какве су познате на западном Балкану и у западној централној Европи, ограничава могућности проучавања друштвене структуре. Тако се археолошки материјал, расположив за покушај формирања модела друштва старијег гвозденог доба на централном Балкану, своди на такозване кнежевске гробове који се на овом подручју везују за прилично узан хронолошки хоризонт краја VI и почетка V века пре нове ере. Својом конструкцијом, раскошним налазима и робом увозног порекла, ови веома богати гробови пружају довољно могућности за утврђивање основних обриса једног моћног друштвеног слоја.¹ Том оквиру недостаје конфронтирање са још недовољно истраженим сиромашнијим гробовима, што би омогућило и детаљнију компаративну анализу.²

Проучавање кнежевских гробова, међутим, даје бар делимичне одговоре на изванредан број важних питања. Ови гробови садрже велику количину археолошког материјала, па иако не представљају просечан статистички узорак, ипак омогућа-

¹ Palavestra 1984a, 1987b.

² Гарашанин 1973: 401—542; Васјћ 1977; Срејовић 1981: 54—65.

вају увид у карактер археолошког материјала гвозденог доба на централном Балкану. Тај материјал је добра полазна тачка за компаративну типолошку и хронолошку анализу. Роба пронађена у овим гробовима, која се са сигурношћу може сматрати увозном (бронзане посуде, црнофигурална керамика, ћилибар, итд.), сведочи о развијеној трговини и важној улози коју је престижна луксузна роба имала у раслојавању друштва.³ На истицање и моћ друштвеног слоја сахрањеног у кнежевским гробовима указује и конструкција самих хумки која је захтевала организован рад већег броја људи.⁴ Начин сахране и погребни обреди дозвољавају и делимитичан увид у ритуале и култове палеобалканског становништва.⁵ Као затворене археолошке целине из уског хронолошког хоризонта, кнежевски гробови су изузетно погодни за међусобно упоређивање, што олакшава оцртавање културног модела. Концентрација ових кнежевских гробова на прилично ограниченом подручју централног Балкана и релативна малобројност сличних појава другде на централном и западном Балкану указују на богатство и живу трговину на овом подручју.

У групу изразитих кнежевских гробова централног Балкана могли би се на основу гробних конструкција и гробних налаза уврстити Пилатовићи, Атеница, Нови Пазар и Пећка Бања. Изузетно богати гробови из Требеништа могли би се по својим налазима такође сврстати у ову групу, иако се конструкцијом и контекстом сахране донекле издвајају из типа изразитих кнежевских гробова. Осим ових изразитих кнежевских гробова постоји извешан број сродних, мада нешто сиромашнијих гробних налаза из истог хоризонта који својим садржајем, често и увезеним луксузним предметима, оправдавају сврставање уз кнежевске гробове. У ову групу спадао би извешан број гробова са Гласинца, затим Качањ, Кличево код Никшића, Лисјево Поље код Иванграда, Ромаја, па и појединачни богати налази из горњег Поморавља као што су Колари, Умчари, Милошевац и Мраморац.

На локалитету Пилатовићи откривено је више гробних хумки већих димензија и са више од осамдесет гробова који највећим делом потичу из старијег гвозденог доба.⁶ Највећи од тих тумула, нешто издвојен од осталих, садржавао је богату кнежевску гробницу са централним гробом од ломљеног камена, два периферна гроба и спољни камени сухозид правилног кружног облика. У централном гробу пронађени су остаци са ломаче, док је у споредном женском гробу откривен скелет са доста луксузног и богатог материјала, гривнама од

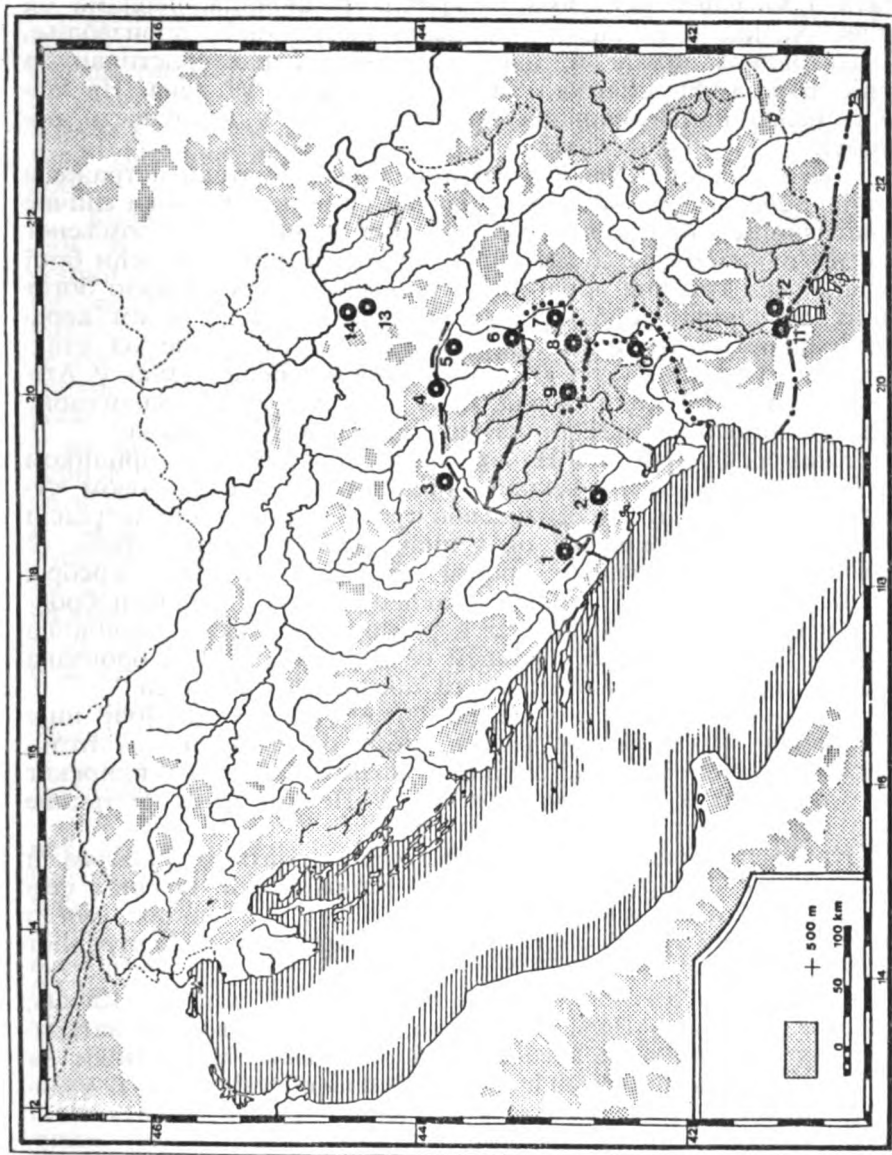
³ Palavestra 1984a.

⁴ Букних и Јовановић 1966: 50—51; Zotović 1985: 89—90.

⁵ Palavestra 1984a: 83—87; Саће 1985.

⁶ Zotović 1979.

- — — — — Дубровачки пут
- ..... Скадарско-призренски пут
- . - . - . Via Egnatia

1. Качањ; 2. Кличево; 3. Гласинац; 4. Пилатовићи; 5. Атеница; 6. Нови Пазар; 7. Карагач; 8. Пећка Бања; 9. Лисијево Поље; 10. Ромаја; 11. Радолиште; 12. Требениште; 13. Мраморац; 14. Умчари.

злата, бронзаним посудама из грчких радионица, перлама од ћилибара, као и са накитом и керамиком домаће производње. У централном гробу је нађен скарабеј карактеристичан за оријентизирајућу уметност италских центара VI века. На жалост, налаз из Пилатовића није још увек у потпуности објављен.⁷

Две кнежевске хумке у Атеници су систематски истражене и објављене.⁸ Испод обе хумке нађени су богати грбови сличне конструкције; централни гроб је био начињен од ломљеног камена, а у њему су се налазили остаци са ломаче и већи број разноврсних гробних прилога. У грбовима је нађен врло богат накит од злата, сребра, увозно бронзано посуђе, затим керамика, ћилибар, предмети од обрађене кости, перле од стаклене пасте, остаци кола и колске опреме. Већа хумка у Атеници (хумка II) садржавала је и три ритуалне правоугаоне конструкције од ломљеног камена са жртвеним јамама.⁹

Кнежевски гроб из Новог Пазара откривен је приликом реконструкције средњовековне цркве изграђене на овом тумулу.¹⁰ Та црква и средњовековно гробље око ње онемогућили су детаљно истраживање овог иначе веома богатог гроба. У том гробу су откривени бројни предмети од злата, сребра, обрађен и необрађен ћилибар, стаклене перле, сребрно и бронзано посуђе и црнофигурална керамика из грчких радионица у јужној Италији. Међу посуђем се нарочито истиче бронзана хидрија и црнофигурална олпе са представом Диониса.¹¹

Кнежевски тумул из Пећке Бање у Метохији још није публикован, а садржавао је два гроба са сребрним накитом, обрађеним ћилибарским перлама, шлемовима грчко-илирског типа, оружјем и коњском опремом. У Пећкој Бањи је такође било и увезене грчке керамике.¹²

Налаз из Требеништа са раскошним златним маскама и златним и ћилибарским накитом, а нарочито са чувеним увезеним бронзаним посуђем, евентуално би се такође могао сврстати у ову групу богатих кнежевских грбова централног Балкана.¹³

Други нешто мање богати грбови као што су Качањ, Кличево и Лисјево Поље, претежно на основу увозног материјала међу којим се истиче ћилибар, показују да су били на путу живе трговине која је доприносила обогаћивању и уздицању ратничке аристократије.¹⁴

⁷ Zotović 1984, 1985: 80—100.

⁸ Букнић и Јовановић 1966; Јовановић 1979; Palavestra 1984a; Vasić 1986.

⁹ Саће 1985.

¹⁰ Јуришић 1969.

¹¹ Mano-Zisi i Popović 1969a, 1969b.

¹² Palavestra 1984a: 58—60; Popović 1984: 30.

¹³ Popović 1956; Lahtov 1965; Vasić 1987.

¹⁴ Marić 1959; Жижих 1979; Srejić and Marković 1981.

Детаљне анализе кнежевских и њима сродних гробова централног Балкана, као и упоребења са сличним појавама у западној централној Европи, дате су на другом месту.¹⁵ У овом раду се само указује на однос између географског распореда кнежевских гробова централног Балкана и претпостављеног модела трговине и друштвене структуре на Балкану гвозденог доба.

Кнежевски гробови централног балканског подручја спадају по својим карактеристикама у исти културно-антрополошки модел са кнежевским гробовима западне централне Европе. Богати предмети свакодневне употребе, златни накит и ћилибар, раскошна опрема и кола су доказ посебног угледа, те сведоче о типолошкој сличности кнежевских гробова централног Балкана и средње Европе. И сам карактер увозне робе у кнежевским гробовима у западној централној Европи и на централном Балкану указује на извесно јединство културног модела.¹⁶ Непосредне аналогије које се могу успоставити између бронзаних посуда у Новом Пазару и Требеништу и оних у Хохдорфу (Hochdorf), Виксу (Vix) и Грехвилу (Grächwill) још више говоре у прилог том јединству.¹⁷ Кратери из Требеништа и Вика су готово сигурно рађени у истој радионици, задовољавајући укус и тежњу за истицањем географски удаљених, али сличних моћника и локалних богаташа у западној централној Европи и на централном Балкану.¹⁸

Кнежевски гробови западне централне Европе као репрезентативни примерци једне културе у успону послужили су за основ великом броју научних радова у којима се разматрају друштвена структура и организација заједница гвозденог доба у том делу Европе. Овакву анализу омогућили су темељно истражени кнежевски гробови као што су Вика, Хохдорф, Грехвил Графенбил (Grafenbühl), Ремерхигел (Römerhügel), Клајн Аспергле (Klein Aspergle), Хохмичеле (Hohmichele) и други, али и насеља која су очигледно била у вези са овим гробовима, у првом реду Хојнебург (Heuneburg) и Мон Ласоа (Mont Lassois), Шатијон сир Глан (Châtillon-sur-Glane), као и нека друга.¹⁹

Археолошки налази и нови продор у области теорије праисторијске трговине и политичке и друштвене структуре заједница старијег гвозденог доба омогућили су формирање мање-више јединственог културног модела друштва старијег гвоз-

¹⁵ Palavestra 1984a, 1987c.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Popović, Mano-Zisi, Veličković i Jeličić 1969; Popović 1975; Biel 1982, 1988; Gauer 1988; Joffroy 1954; Chaume 1988; Hurtel et Menu 1988; Zimmermann 1988.

¹⁸ Biel 1988: 125.

¹⁹ Joffroy 1954; Chaume 1988; Biel 1982, 1988; Zimmermann 1988; Zürn 1970; Kimmig 1968, 1971, 1988; Riek 1962; Wells 1980.

деног доба у западној централној Европи. Овај модел је између осталог заснован на анализи праисторијске трговине и размене које се сматрају одлучујућим факторима у формирању раслојеног друштва, какво сугеришу пронађени кнежевски гробови.²⁰ Истакнута ратничка аристократија могла је имати развијене трговачке партнерске односе са поглаварима суседних или удаљених заједница.²¹ Велика моћ и углед у друштву омогућавали су контролу информација и усмеравања трговине, као и редистрибуцију локалних и увозних добара.²² Таква редистрибуција је само учвршћивала моћ и богатство истакнутих појединаца.²³ Истовремено је омогућила стварање трговачких и привредних центара какав је био Хојнебург.²⁴ Пажљива анализа и упоређење резултата археолошких истраживања гробова и насеља дозвољавају чак и врло минוצиозну реконструкцију друштвене стратификације и хијерархије.²⁵

Шири антрополошки оквир за реконструкцију друштва и примитивне трговине пружили су и бројни антрополошки радови посвећени проблемима праисторијске трговине, размене, пратећим церемонијама и друштвеним и економским трансакцијама.²⁶ У археолошким проучавањима кнежевских гробова и друштвене структуре старијег гвозденог доба западне централне Европе, највише се истиче теорија о економији престижних добара и трговини луксузном робом као генератору друштвених промена.²⁷ Иако су у том археолошком моделу очигледне аналогije са ритуалном разменом добара, као што је систем кула на Новој Гвинеји и са неким другим ритуалима познатим из антрополошке литературе, ипак преовладава мишљење да је економска мотивација трговине у Европи гвозденог доба била доминантна.²⁸ На то указују и нагли успон привредних центара и жива трговина између медитеранских трговачких упоришта и континенталне Европе.²⁹

Типолошка сличност кнежевских гробова централног балканског подручја са кнежевским гробовима западне централне Европе констатована је већ раније. Ова сродност је наглашена и сличним садржајем увозних луксузних артикала набављених вероватно из истих центара у Италији. Трговина је без сумње

²⁰ Rowlands 1973; Frankenstein and Rowlands 1978; Wells 1980, 1984, 1985; Champion and Megaw 1985; Pauli 1985; Nash 1985; Collis 1984; Champion and Champion.

²¹ Frankenstein and Rowlands 1978: 77.

²² Ibid., 82—83.

²³ Champion and Champion.

²⁴ Wells 1984: 25.

²⁵ Frankenstein and Rowlands 1978.

²⁶ Polanyi 1975; Renfrew 1972, 1975.

²⁷ Champion and Champion.

²⁸ Collis 1984: 15—18; Wells 1984: 24—25.

²⁹ Wells 1980, 1985.

имала пресудан утицај на успон и богаћење ратничке аристократије на централном и западном Балкану. Јадрански басен био је једно од жаришта трговачког промета, а обе јадранске обале, лако премошћаване либурнским, италским и грчким бродовима, биле су у живој трговачкој вези.³⁰ Најбољи пример за то су управо луксузни увезени предмети у богатим гробовима централног Балкана, чије порекло треба тражити у трговачким средиштима Апулије, Базиликате, Луканије и Кампаније.³¹ Налази из јужне Италије какав је онај из Мелфија (Melfi) у Базиликути, сличношћу бронзаног посуђа и другог материјала потврђују овакве везе.³² Безмало за сваки увозни предмет у кнежевским гробовима централног Балкана могу се наћи најнепосредније аналогије у археолошком материјалу из јужне Италије. То се најбоље види по обраћеним предметима од ћилибара, који је на централном и западном Балкану био изузетно омиљен накит, лековито и апотропејско средство, а вероватно и део женске ношње.³³ Обраћени ћилибар је пронађен у свим кнежевским гробовима централног Балкана и вероватно је обликован у занатским центрима Пиценума и јужне Италије.³⁴ Централни Балкан је крајем VI века у доба настанка најбогатијих кнежевских гробова био једно од најбољих тржишта за обраћени ћилибар, што показују и изузетно бројни и раскошни ћилибарски комади из Иванграда и Новог Пазара.³⁵

Упркос чињеници да је трговина и на централном Балкану била главни генератор друштвене промене и успона ратничке аристократије, као и утврђеном типолошком јединству самих кнежевских гробова централног Балкана и западне централне Европе, питање је да ли се културни модел гвозденог доба западне централне Европе може у потпуности применити на централни Балкан. Одсуство привредних центара типа Хојнебурга и немогућност да се успостави сложенија хијерархија друштва на основу гробова не допушта механичку примену поменутог модела. Таква аналогија би била формална пошто би сугерисала да постојање неких сличности у кнежевским гробовима централног Балкана и западне и централне Европе аутоматски повлачи за собом и све друге сродности.³⁶ За формирање археолошког модела кнежевских гробова централног Балкана могле би, уз уважавање методолошких ограничења, да послуже „релационе“ аналогије како их дефинише Јан Ходер (Ian Hodder). Оне би послужиле да се успоставе генерални тео-

³⁰ Batović 1976; Peroni 1976; Palavestra 19846

³¹ Moscati 1983.

³² Adamesteanu 1971; Tocco 1971; Bottini 1987.

³³ Palavestra 1987a; Teržan 1978.

³⁴ Strong 1966; Negroni Catacchio 1978a, 1978b; Marconi 1935.

³⁵ Sreјović and Marković 1981.

³⁶ Hodder 1982: 16.

ријски оквир и веза између материјалне културе и друштвеног и економског аспекта живота. Релационе аналогije могу пружити и могућност продубљивања и даљих аналогija сваког појединачног проблема.³⁷ Оваква врста аналогija као грабе за образовање хипотеза, већ је послужила при формирању модела насељавања централног Балкана гвозденог доба.³⁸

За анализу кнежевских гробова централног Балкана је врло важно разумети њихов географски положај и распоред. Анализа археолошког материјала кнежевских гробова показала је да је готово сав увозни луксузни материјал набављен из јужне Италије.³⁹ Ако се узме у обзир географски положај Италије и Балканског полуострва, као и жива поморска циркулација Јадраном, логично би било претпоставити да је та роба добављана поморским путем и да је тако стизала на источну обалу Јадрана.⁴⁰ Исто тако се оправдано може претпоставити да је, заузврат, са подручја централног Балкана стизала роба која је замењивана за луксузне производе. Луксузна роба морала је неким путевима стићи у унутрашњост централног Балкана, а истим тим путевима су вероватно заузврат одлазили домаћи производи. Пошто нису сачувани никакви подаци о путевима у гвоздено доба могло би се претпоставити да су коришћене природне комуникације које везују централни Балкан са Јадранским басеном.⁴¹ Историјским и етнографским примерима може се показати да су тим истим природним комуникацијама ишли најважнији римски, па и средњовековни путеви, и да су они били омиљени правци сточарских трансхумантних кретања која су била један од најважнијих облика кретања становништва на Балкану.⁴² Исто тако, историјски подаци говоре да су племена која су насељавала централни Балкан била изразито покретљива и да су се често селила било за стоком било због плена и пљачке.⁴³ Археолошка истраживања, базирана управо на етнографским аналогijaма, показала су да су на централном Балкану у гвоздено доба постојала насеља слична раштрканим селима такозваног „старовлашког“ типа која су се формирала управо дуж главних комуникација.⁴⁴ Етнографски примери показују да су се начин живота у оваквом типу насеља и сеоска економија добро слагали и допуњавали са номадским и полуномадским кретањима, било да су их спроводили сами насељеници било специ-

³⁷ Ibid., 16—23.

³⁸ Bankoff and Palavestra 1986.

³⁹ Palavestra 1984a: 73.

⁴⁰ Batović 1976; Palavestra 1984b.

⁴¹ Цвијић 1987: 93—101.

⁴² Антонијевић 1982: 14—15; Wace and Thompson 1972; Гүшић 1976; Ршумовић 1976.

⁴³ Parazoglu 1969: 334—372.

⁴⁴ Цвијић 1922: 333; Bankoff and Palavestra 1986.

јализоване номадске групе (у историјском периоду Саракачани, Власи и други).⁴⁵

У овом раду су издвојене три најважније комуникације којима се, судећи према историјским и етнографским подацима, и у гвоздено доба могло стизати до централног Балкана. Једно је позната *Via Egnatia* која је попречно пресекала Балкан и водила од Драча, долином Шкумбе на Охрид, Ресен, Едесу и завршавала се у Солуну. Код Охрида се одвајао пут, познат и из средњег века, који је водио на север до Скопља у долину Вардара.⁴⁶ Другом природном комуникацијом ишао је скадарско-призренски пут који је од Љеша и Скадра водио преко албанских гудура на Свети Спас и Призрен и ту се рачвао.⁴⁷ Одатле је један крак ишао на северозапад уз Бели Дрим, други на североисток према Липљану, а трећи на југоисток и долину Вардара, где се спајао са путем из Охрида.⁴⁸ Пут се од Белог Дрима поново рачвао код Пећи и једним правцем ишао на Плав и Горњи Лим, а другим на Ситницу и Ибар.⁴⁹ Трећи пут је забележен још у римско доба, али је много познатији као „дубровачки пут“.⁵⁰ Њиме се у средњем и новом веку кретало мноштво каравана преносећи робу између централног Балкана и трговачких центара Приморја, у првом реду Дубровника. О овом путу и врсти и садржају роба постоји обиље историјске грађе и расправа.⁵¹ Пут је полазио од Епидауруса (или касније Дубровника) и водио на Требиње и Билећу, где је била важна раскрсница, и одакле је један пут водио преко Никшића за Скадар. Пут је од Билеће водио даље на Сутјеску и Фочу, где се поново раздвајао; један крак је ишао на север, уз Дрину на Вишеград, где је прелазио реку и избијао на Западну Мораву. Други крак је од Фоче избијао на Пљевља, Пријепоље, Сјеницу и Нови Пазар. Код Новог Пазара се спајао са путем који је од Пећи ишао на Ибар. Постојале су и уздужне комуникације између ових славних праваца, као она из Вишеграда на Лим, или друга која је спајала северни и јужни крак путем од Пожеге до Сјенице.⁵²

Пада у очи да су сви кнежевски гробови били управо на трасама ових путева. Штавише, сви налази ћилибара на централном Балкану који боље од ичега другог сведоче о трговини са центрима у Италији распоређени су без изузетка дуж наведених комуникација.⁵³ Кнежевски гробови не само да су

⁴⁵ Новаковић 1965: 33; Борбенић 1984: 98—108.

⁴⁶ Цвијић 1987: 97—99.

⁴⁷ *Ibid.*, 96—97.

⁴⁸ Шкриванић 1974: 72—75.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Војановски 1987.

⁵¹ Јиричек 1959; Јиричек 1923: 211—244; Димитријевић 1958.

⁵² Војановски 1987.

⁵³ Palavestra 1987a.

били на путевима него су и на најважнијим раскрсницама ових комуникација. Требениште је на месту одвајања охридског пута од *Via Egnatie*, Пећка Бања на раскрсници пута који води Белим Дримом, Нови Пазар на важном споју дубровачког и ибарског пута, а Атеница и Пилатовићи такође су на значајним чвориштима праисторијских саобраћајница. Остали важни и богати гробови као Качањ, Кличево, Лисјево Поље, Ромаја и Гласинац, такође су били непосредно уз неку од наведених комуникација.

Такав распоред кнежевских гробова сугерисао би специфичан облик трговине на централном Балкану гвозденог доба. Иако ти гробови јасно сведоче о истакнутом статусу појединаца и важној улози трговине престижним добрима у раслојавању друштва, засад ипак нема елемената који би говорили у прилог тези о централизованом трговини и редистрибуцији. Такав модел редистрибутивне трговине, у којој су локални моћници и поглавари вршили расподелу и контролу добара и информација, успостављен је, као што је речено, за подручје западне централне Европе.⁵⁴ Претпостављени облик живота палеобалканских племена на централном Балкану, који је укључивао сталну покретљивост, номадско сточарство и специфичан вид насеља не подразумева развитак јаким трговачких редистрибутивних центара.⁵⁵ Распоред кнежевских гробова указује на караванску трговину у праисторији, каква је и касније била позната на истим тим путевима током античког, средњовековног, па и нововековног времена.⁵⁶ Караванска трговина гвозденог доба на централном Балкану одговарала би трговини „дуж пута“ (*down the line*), али и „слободној трговини са посредником“ (*free lance trade*) по класификацији Колина Ренфрјуа (*C. Renfrew*).⁵⁷

Иако караванска трговина укључује и редистрибутивне тачке (караванске станице и трговишта), садашње стање истражености гвозденог доба централног Балкана још увек не говори у прилог постојању таквих центара. Много је вероватније да су се представници ратничке аристократије централног Балкана старали пре свега о томе да успоставе контролу над трговачким путевима и да је та контрола била важан извор прихода. „Поседовање“ караванских путева и убирање такса, намета и других пореза познато је и код других народа везаних за номадско и полуномадско кретање.⁵⁸ Стицање богатства опорезивањем и задржавањем дела робе која је циркулисала трговачким путевима могло је бити пасивно и ак-

⁵⁴ Wells 1980, 1984; *Champion and Champion*.

⁵⁵ Papazoglu 1969: 334—372.

⁵⁶ Јиричек 1959.

⁵⁷ Renfrew 1975: 48—51.

⁵⁸ Polanyi 1975: 135.

тивно. Пасивна трговина која до извесне мере може стимулирати караванску трговину не мотивише у довољној мери домаћу производњу и ограничава се на дозволу промета трговцима са стране уз одређену надокнаду. Активна трговина подразумева опремање, војно обезбеђивање, па чак и праћење каравана, али исто тако и мобилисање локалних привредних потенцијала ради стварања вишка производа потребног за трговину.⁵⁹ Импулс за ту трговину могао је дати поглавар, али и богати подузетник спреман да уложи време, богатство и рад у циљу стицања добити и друштвеног угледа.⁶⁰ Улагање у такве трговачке експедиције доносило је златну добит поготову ако је војна моћ обезбеђивала монопол и контролу караванских путева.⁶¹

Географски распоред кнежевских гробова на централном Балкану, као и целокупан контекст културе гвозденог доба Балкана говоре да је у питању био вероватно овај други модел активне караванске трговине који је подразумевао контролисање и „поседовање“ путева. Кнежеви централног Балкана имали су шта да понуде у замену за медитеранско луксуз, па није случајно ни то да је већина кнежевских гробова била у близини богатих налазишта сребра.⁶² Осим тога, добар увид у могућу експортну робу централног Балкана може пружити преглед робе извожене са овог подручја у средњем веку, која се у првом реду састојала од коже, вуне, крзна, стоке, воска, меда, смоле, али и дрвета, ретких биљака, па и робова.⁶³

Тамо где су биле мање потребе за организовањем великих и сложених каравана и где се трговина није упуштала у велике пустиловине, могућност за истицање подузетних појединаца била је скромнија. Таква је на пример била трговина између области Есте у Италији и Долењске, где у трговачком и географском погледу није било већих препрека, па је ситнија трговина цветала без напора и монопола.⁶⁴ Истицања вођа и појединаца била су ту нешто мања, због чега у тим областима — упркос великом броју богатих некропола — нема раскошних кнежевских гробова какви су налажени у удаљенијим областима западне централне Европе и централног Балкана.⁶⁵ Удаљеност од центара производње појачала је вредност робе, а самим тим и богатства и моћ оног који је контролисао трговину таквом робом.⁶⁶ То најбоље показује пример ћилибара. Док се на западном Балкану, нарочито у Словенији, ћилибар

⁵⁹ Wells 1984: 30—31.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Polanyi 1975: 135—136.

⁶² Јиричек 1959.

⁶³ Јиричек 1923: 222—231.

⁶⁴ Wells 1985: 85—86.

⁶⁵ Palavestra 1987a.

⁶⁶ Rowlands 1973: 593.

налазио у ограниченим количинама у великом броју гробова, на централном Балкану га има само у ретким кнежевским гробовима, али у знатним количинама.⁶⁷

Такав модел трговине предложен је на основу распореда кнежевских гробова, као и на основу аналогија са караванском трговином централног балканског подручја из каснијег историјског раздобља. Упоређења су извршена и са сличним налазима из западне централне Европе, који су стимулисали објављивање већег броја научних радова. Ти радови су формулисали нов модел праисторијске трговине и друштвене структуре. Модел трговине и друштва чији су израз кнежевски гробови на централном Балкану, предложен у овом раду, у највећој мери се заснива на том ширем оквирном моделу трговине у праисторијској Европи, али и на постојећој археолошкој грађи, па је њоме донекле и ограничен. Нова археолошка открића могу га пољуљати, променити, али и допунити. У том смислу би посебно била корисна истраживања насеља гвозденог доба, која би можда дала одговор на питање реди-стрибутивних центара и приближила овај културни модел централног Балкана оном познатом моделу из западне централне Европе.

---

⁶⁷ Palavestra 1987a.

ЛИТЕРАТУРА

- Adamesteanu, D.
1971 *L'area melfese, Popoli anellenici in Basilicata*, 99—103, Potenza.
- Антонијевић, А.
1982 *Обреди и обичаји балканских сточара*, Београд.
- Batović, Š.
1976 *Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro* (M. Suić), *Jadranska obala u protohistoriji*, 11—94, Zagreb.
- Bankoff, H. A. and A. Palavestra
1986 *Prehistoric Settlements in the Ribarska Reka Microregion near Kruševac*, *Balkanica XVI—XVII*, 17—41.
- Biel, J.
1982 *Ein Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf, Kr. Ludwigsburg (Baden-Württemberg)*. *Germania* 60, 61—104.
1988 *Hochdorf, L'équipement du mort riche dans la tombe reflet de sa puissance* (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.), *Trésors des Princes Celtes*, 95—104, 115—146, Paris.
- Bojanovski, I.
1987 *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V — Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBIH XXV*, 63—174.
- Bottini, A.
1987 *Ambre a protome umana dal Melfese*, *Bolletino d'Arte* 41, 1—16.
- Champion, T. and S. Champion
Peer polity interaction in the European Iron Age (M. Rowlands, M. Larsen, K. Kristiansen eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, 59—68, Cambridge.
- Champion, T. and J. V. S. Megaw
Introduction: approaches to the study of Iron Age, settlement and society (T. Champion, J. V. S. Megaw eds.) *Settlement and Society: aspects of West European prehistory in the first millenium B. C.*, 1—6, Leicester.
- Chaume, B.
1988 *Vix* (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.), *Trésors des Princes Celtes*, 207—208, Paris.
- Collis, J.
1984 *The European Iron Age*, London.
- Цвијић, Ј.
1922 *Балканско полуострво*, Београд.
1987 *Главне особине централних области Балканског полуострва, Говори и чланци*, 87—119, Београд.
- Саће, S.
1985 *Obredi uz kneževski grob u Atenici i tragovi arhaičnog kraljevstva u Iliriku*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 11, 13—32.

- Димитријевић, С.
1958 *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд.
- Борбевић, Т.
1984 *На Боденику*, Наш народни живот 3, 169—174, Београд.
- Букнић, М. и Б. Јовановић
1966 *Илирска кнежевска некропола у Атеници*, Чачак.
- Frankenstein, S. and M. Rowlands
1978 *The internal structure and regional context of early Iron Age society in south-western Germany*, *Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London*, 15, 73—112.
- Гарашанин, М.
1973 *Праисторија на тлу СР Србије II*, Београд.
- Gauer, W.
1988 *Le chaudron de Hochdorf* (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.), *Trésors des Princes Celtes*, 155—159, Paris.
- Гушић, Б.
1976 *Еколошки услови на простору трансхумантног сточарења на Балкану* (В. Чубриловић), *Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у југоисточној Европи кроз векове*, 143—158, Београд.
- Hodder, I.
1982 *The Present Past*, London.
- Hurtel, L. et M. Menu
1988 *Analyses des bronzes de la tombe de Vix*, (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.) *Trésors des Princes Celtes*, 209—211, Paris.
- Јиричек, К.
1923 *Историја Срба III*, Београд.
1959 *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, *Зборник Константина Јиричека I*, 205—304, Београд.
- Joffroy, R.
1954 *Le Trésor de Vix (Côte-d'Or)*, Paris.
- Јовановић, Б.
1979 *Атеница и кнежевски гробови на Гласинцу* (М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира*, 63—72, Београд.
- Јуришић, А.
1969 *Праисторијски слој Петрове цркве код Новог Пазара*, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе*, 35—50.
- Kimmig, W.
1968 *Die Heuneburg an der oberen Donau*, Stuttgart.
1971 *Grabungsverlauf und Funde* (W. Kimmig, E. Gersbach), *Die Grabungen auf der Heuneburg 1966—1969*, *Germania*, 49, 21—60.
1988 *Klein Aspergle* (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.), *Trésors des Princes Celtes*, 255—264, Paris.

- Lahtov, V.
1965 *Problem trebeniške kulture*, Ohrid.
- Mano-Zisi, Đ. i Lj. Popović
1969a *Novi Pazar, Ilirsko-grčki nalaz*, Beograd.
1969b *Der Fund von Novi Pazar (Serbien)*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 50, 191—208.
- Marconi, P.
1935 *La cultura orientalizzante nel Piceno*, *Monumenti Antichi Lincei*, 35.
- Marić, Z.
1959 *Grobovi ilirskih ratnika kod Kačnja*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XIV, 87—102.
- Moscatti, S.
1983 *Gli Italici*, Milano
- Nash, D.
1985 *Celtic territorial expansion and the Mediterranean World* (T. C. Champion, J. V. S. Megaw eds.), *Settlement and Society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C.*, 45—68, Leicester.
- Negrone Catacchio, N.
1978a *Le ambre figurate protostoriche nel quadro di uno studio generale dell'ambra nell'antichità*, *Quaderini de „La ricerca scientifica“*, 100, 3—48, Roma.
1978b *L'ambra nella protostoria Italiana*, *Ambra oro del Nord*, 83—87, Venezia.
- Новаковић, С.
1965 *Село*, Београд.
- Palavestra, A.
1984a *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*, Београд.
1984b *Reconstructing a Prehistoric Ship and its Mediterranean Trade Routes*, *Spirit of Enterprise. The 1984 Rolex Awards*, 228—229, London.
1987a *Models of Prehistoric Amber Trade in the Central and Western Balkans*, *Balcanica XVIII*.
1987b *The Typological Similarities of Early Iron Age „Princely Burials“ of the Balkans and Central Europe*, *Balcanica XVIII*.
- Papazoglu, F.
1969 *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo.
- Pauli, L.
1985 *Early Celtic society: two centuries of wealth and turmoil in central Europe* (T. C. Champion, J. V. S. Megaw eds.), *Settlement and Society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C.*, 23—44, Leicester.
- Peroni, R.
1976 *La „Koine“ adriatica e il suo processo di formazione* (M. Suić), *Jadranska obala u protohistoriji*, 95—116, Zagreb.

- Polanyi, K.
1975 *Traders and Trade* (J. A. Sablof, C. C. Lamberg Karlovski eds.), *Ancient Civilization and Trade*, 133—154, Albuquerque.
- Popović, Lj.,
1956 *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, Beograd.
1975 *Arhajska grčka kultura na srednjem Balkanu*, Beograd.
1984 Trebenište, Novi Pazar, Pečka Banja (M. Guštin), *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*, 29—30, Ljubljana.
- Popović, Lj., Đ. Mano-Zisi, M. Veličković i B. Jeličić
1969 *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd.
- Renfrew, C.
1972 *The Emergence of Civilization*, London.
1975 *Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication* (J. A. Sablof, C. C. Lamberg Karlovski eds.), *Ancient Civilization and Trade*, 3—59, Albuquerque.
- Riek, C.
1962 *Der Hochmichele*, Berlin.
- Rowlands, M.
1973 *Modes of exchange and the incentives for trade, with reference to later European prehistory* (C. Renfrew ed.) *The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory*, 589—600, London.
- Ршумовић, Р.
1976 *Географски услови и њихова улога у еволуцији сточарских кретања у Југославији* (В. Чубриловић), *Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у југоисточној Европи кроз векове*, 159—176, Београд.
- Срејовић, Д.
1981 *Културе гвозденог доба, Историја српског народа I*, 54—65, Београд.
- Sreјović, D. i Ђ. Marković
1981 *A Find from Lisijevo Polje near Ivangrad (Montenegro)*, *Arheologia Iugoslavica*, 20—21, 70—79.
- Strong, D. E.
1966 *Catalogue of the Carved Amber*, London.
- Шкриванић, Г.
1974 *Путеви у средњовековној Србији*, Београд.
- Teržan, B.
1978 *O halštatski noši na Križni gori*, *Arheološki vestnik*, 29, 55—63.
- Tocco, G.
1971 *Melfi Chiucchiari, Melfi Valleverde, Melfi Cappuccini, Popoli anellenici in Basilicata*, 104—113, Potenza.
- Vasić, R.
1977 *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford.
1986 *Прилози проучавању Атенице*, *Зборник радова Народног музеја у Чачку XVI*, 5—21.
1987 *Ohridska oblast* (A. Benac), *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, 724—733, Sarajevo.

- Wace, A. J. B. and M. S. Thompson
1972 *The Nomads of the Balkans*, London.
- Wells, P.
1980 *Culture contact and culture change: Early Iron Age central Europe and the Mediterranean world*, Cambridge.
1984 *Farms, Villages, and Cities: Commerce and Urban Origins in Late Prehistoric Europe*, London.
1985 *Mediterranean trade and culture change in Early Iron Age central Europe* (T. C. Champion, J. V. S. Megaw eds.) *Settlement and Society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C.*, 69—90, Leicester.
- Zimmermann, K.
1988 *Grächwill* (J. P. Mohen, A. Duval, C. Eluère eds.), *Trésors des Princes Celtes*, 244—246, Paris.
- Zotović, M.
1979 *Некропола у Пилатовићима код Пожеге и неке карактеристике у начину сахрањивања покојника* (М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира*, 31—48, Београд.
1984 *Kneževska humka u Pilatovićima kod Požege* (A. Benac) *Duhovna kultura Ilira*, 189—196, Sarajevo.
1985 *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije*, Titovo Užice—Beograd.
- Zürn, H.
1970 *Hallstattforschungen in Nordwürttemberg*, Stuttgart.
- Жижих, О.
1979 *Гробови илирских ратника — Кличево код Никшића* (М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира*, 205—218, Београд.

THE EARLY IRON AGE TRADE AND SOCIAL STRUCTURE MODELS IN THE CENTRAL BALKANS

Summary

The distribution of princely tombs would suggest a specific form of trade in the central Balkans in the Iron Age. Although those tombs clearly testify to a special status of individuals and an important role of prestige goods trade in the social stratification, for the time being there are no elements in favour of the thesis about centralized trade and redistribution. Such model of redistributed trade, in which the local chiefs and leaders carried out distribution and the goods and information control, has been established, as already mentioned, for central Europe. The proposed form of life of palaeo-Balkan tribes in the central Balkans, which included permanent mobility and transhumant pastoralism as well as a specific type of settlements, does not imply development of strong commercial redistribution centers. The distribution of princely tombs points to caravan trade in prehistory, such as was known later along those same routes during Antiquity, Middle Ages and even New Age. Caravan trade of the Iron Age in the central Balkans would correspond to "down the line" trade, but also to free lance trade according to the classification of Collin Renfrew.

Although caravan trade includes also redistribution points (caravan stations and markets), the present knowledge of the Iron Age in the central Balkans does not yet speak in favour of the existence of such centers. It is much more probable that the representatives of warrior aristocracy in the central Balkans primarily took care to establish control on the commercial roads and that such control was an important source of income. "Possession" of caravan routes and collection of taxes, tolls and other duties, has been known elsewhere, in case of peoples connected with long-distance and vertical transhumance. Wealth accumulation by way of taxes and confiscation of a part of goods circulating along the commercial routes, could be passive and active. Passive trade, which can to a certain extent stimulate caravan trade, does not motivate sufficiently local production and is limited to granting permission to the tradesmen from other regions, in exchange for certain payment. Active trade implies equipment, military protection, and even escort of caravans, but also mobilization of local economic potentials aimed at creating surplus production needed for trade. Impulse to such trade could have been given by the chief, but also by rich entrepreneurs ready to invest time, wealth and labour in order to gain profit and social esteem. Investment in such commercial expeditions brought enormous profits, especially if the military force provided for the monopoly and caravan route control.

Geographic distribution of princely tombs in the central Balkans, as well as the entire cultural context of the Iron Age Balkans, shows that it was probably that latter model, of active caravan trade, which implied control and "possession" of routes. Princes in the central Balkans had something to offer in exchange for the Mediterranean luxury, so that it was not per chance that the majority of princely tombs was in the vicinity of rich silver deposits. Furthermore, a good insight into possible export goods of the central Balkans could be achieved by reviewing the goods exported from this area in the Middle Ages. They consisted primarily of leather, wool, furs, livestock, wax, honey, resin, but also timber, rare plants, and even slaves.

Where there was less need for organizing large and complex caravans and where trade did not venture into great risks, opportunity to distinguish oneself was more modest. For example, such was trade between the Este region in Italy and Dolenjska in Slovenia, where in mercantile and geographic aspects there were no great obstacles, so that small-scale trade flourished without effort or monopoly. Distinguishment of chiefs and individuals was somewhat less there, due to which, in spite of a large number of necropoles, there are no luxurious princely tombs as in more distant regions of west central Europe and the central Balkans. Great distance from production centers increased the value of goods and thus of wealth, and power of those controlling the trade in those goods. The best example for this is amber. While in the west Balkans, especially in Slovenia, amber was found in limited quantity but in a great number of tombs, in the central Balkans it is found only in some princely tombs, but in considerable quantities.

Such a model of trade is proposed on the basis of distribution of princely tombs, as well as on the basis of the analogy with caravan trade in the central Balkan region in later historic period. Comparison was made with similar findings from west central Europe, which instigated publication of a large number of research papers. Those papers formulated a new model of prehistoric trade and social structure. The trade and society model, the expression of which are princely tombs in the central Balkans, as proposed in this paper, is primarily based on that wider framework model of trade in prehistoric Europe, but also on the existing archaeological material, and to a certain extent it is limited by it. New archeological discoveries can jeopardize it, change it, but also supplement it. In that sense, particularly beneficial would be

---

exploration of Iron Age settlements, which might offer an answer to the issue of redistribution centers and which would bring into closer relationship this cultural model of the central Balkans to that known model of west central Europe.